

2.1. "Yumuşak" konumdaki ʃ ve ʒ işaretlerinin özdeş olmaması. Günümüze kadar anıtların hemen hemen bütün araştırmacıları bu iki işaretin (ikincisi Orhon anıtlarında kullanılmamaktadır) bir sesi ifade ettiğini ve bu sesin ä , ə veya e harfleriyle verildiğini kabul etmektedirler. Bu işaretlerin özdeş olmadığı, aynı sesi ifade etmedikleri ve onlardan hiçbirinin diğerinin yerinde kullanılmadığı kat'î surette kabul etmek gerekir. Meselâ, ʃʒʏʒ , ʒʒʏʒ yazılabilir, fakat hiçbir şekilde ʃʒʏʒ , ʒʒʏʒ , ʒʒʏʒʒ yazılmaz.

2.2. Kelimenin prepozisyonunda uzun veya kısa telâffuz edilen sesin (meselâ ʃ işareti) grafik tasvirinin etkisi sorunu da çözümlenmelidir. Kelimenin başlangıç durumundaki ʃ işaretinin tasvirinden hareket eden bazı araştırmacılar Orhon-Yenisey anıtlarının dilinde uzun ve kısa seslilerin olduğu düşüncesini ileri sürerler. Bilimde yönetime karşı olmama rağmen ben düzen içinde yürütülecek araştırma ve öğretim sayesinde Orhon-Yenisey anıtlarının dilinde kısa seslilerin varlığı veya yokluğu sorununun kesin olarak çözüleceğine inanıyorum.

2.3. Bazen anıtların dilinde tek ve aynı konumda, tek ve aynı kelime-de ʃ , ʒ , ʒ işaretleri hem tasvir edilirler hem de düşerler, meselâ ʃʒʏʒʒ ve ʒʒʏʒʒ kelimesindeki gibi. Bu tür kelimelerin transkripsiyonu sırasında herhangi bir imlâ kuralı belirlenmelidir. Benim düşünceme göre tarafımdan verilen *tigin* örnekleri bir durumda *tegin* diğer durumda ise *təgin* veya (*təgin*) okumak kuralı değildir.

2.4. Bazı sessiz işaretlerde ifade edilen sesler de kesin olarak tespit edilmelidir. Örneğin, ʒ işareti Rus araştırmacılar tarafından son kiril alfabesinin ǰ işareti aracılığıyla transkibe edilmektedir. ǰ harfi kullanılarak ifade edilen sesi aktarmak için Sovyetler Birliğinin Türk halkları da bu harfi kullanmışlardır. Fakat biz ʒ harfinin art dilsel sessiz sesi verdiğini Orhon-Yenisey anıtlarının dilindeki ʒ harfinin ise istisnai olarak önsıralı sesli ve öndilsel sessiz seslerle kullanıldığını biliyoruz. Bu da anıtların dilindeki bu işaretin herhangi bir öndilsel sessiz sesi tasvir ettiği anlamına gelmektedir. Azerbaycan alfabesindeki ǰ (harfiyle) işaretiyle verilen (latin grafiğinde g işaretiyle verilmektedir.) bu ses bu tür sessiz bir sestir.

Bana göre, Orhon-Yenisey anıt metinlerinin transkripsiyonu için belirli teorik temeller hazırlanmalıdır. Bu bir taraftan yüksek öğrenim kurumlarında bu disiplinin öğretilmesini sağlayacak, diğer taraftan araştırma çalışmalarının niteliğine katkıda bulunacaktır.

3. Çeviri problemleri. Bu problemin üç sorunu üzerinde bir şeyler söylemek istiyorum.

3.1 . Kelimelerin çevirisi. Orhon-Yenisey anıtları dünyanın pek çok diline çevrilmiştir. Kendi şahsî zevkine, millî gereğine bağlı kalan veya kelimeyi açıkça anlamayan her çevirmen onu kendi uygun gördüğü şekilde çevirmektedir. Bu yüzden bazen farklı bazen de çevirilerde birbiriyle çelişik anlamlar belirlemektedir.

Bazen kelimelerin leksik anlamının anlaşılmasından dolayı ilginç çeviriler ortaya çıkmaktadır. Meselâ Talas değneğinin birinci satırındaki benzer işaretler S.E. Malov tarafından *eb eşik*, H.N. Orkun tarafından *beşik* olarak okunmuştur; S.E. Malov bu kelimeyi “kendi ev arkadaşları”, H.N. Orkun ise “kendi ev arkadaşlarım” diye çevirmiştir, yani S.E. Malov’daki aynı anlam. İlk olarak “kendi ev arkadaşları” ifadesinin saçma olduğunu söyleyeceğim. İkincisi iki farklı kelime, sinonim de değillerse nasıl bir ve aynı anlamı ifade edebilirler? Üçüncüsü S.E. Malov’u daha çok veya daha az haklı çıkaran *eb* kelimesinin ismin yalın hâlinde, *eşik* kelimesinin ise (*eş* ‘arkadaş’ kelimesinden) ismin yükleme hâlinde alındığı söylenebilir, ilk kelime belirteç, ikinci kelime ise belirtilen sayılmaktadır; *beşik* kelimesinin çevirisinin “kendi ev arkadaşlarım-kendi ev arkadaşları” olması bende şaşkınlık uyandırmaktadır (*beşik* “beşik”tir.) Dördüncüsü Orhon-Yenisey anıtları dilinde kullanılan *eb-eşik* kelimesiyle çağdaş Azerbaycan Türkçesinde karşılaşılmaktadır, Türkçedeki *ev eşik* formu ise “avlulu ev” veya mecazî anlamında “ocak”, “aile yuvası” anlamına gelmektedir.

Orhon-Yenisey anıtları dilinden yapılan bu tür çevirilerin sayısı çoğaltılabilir.

3.2 . Deyim ve ata sözlerinin çevirisi. Genellikle Orhon-Yenisey anıtları dilinde kullanılan benzer tipteki ifadeler kelimesi kelimesine çevrilmektedir. Bana göre, deyim ve ata sözlerinin kelime kelime çevirisiyle birlikte millî karşılıkları da verilmelidir, aksi halde okuyucu için bu birimlerin semantiği bilinmeden kalacaktır. Meselâ, Tonyukuk şerefine dikilen anıtta (13.-14. satırlar) şöyle bir ata sözü vardır:

Yuyka eriklik toplagalı uçuz ermis
yinçge eriklik üzgeli uçuz (ermis)
yuyka kalın bolsar, toplaguluk alp ermis
yinçke kalın bolsar, üzgölük alp ermis

Kelime kelime çevirisi: İnce kolay delinir, zayıf kolay kırılır, eğer ince kalın olursa onu delmek zordur, eğer zayıf kalın olursa onu kırmak zordur. Bu çevirinin yanısıra onun millî karşılığı ya parantez içinde, ya da dip not şeklinde yer almalıdır; Azerbaycan Türkçesi için örneği: *Bu günün işini sabaha goyma, elden galan elli il galar vb.*

3.3. Bütün bir anıtın çevirisi. Büyük Orhon anıtlarının okunması ve çevrilmesiyle az ya da çok yetinilebilir, fakat Yenisey, Talas ve diğer küçük anıtlar yeni bir okumayı (transkrispiyonu) daha çok gerektirmektedir. Son araştırmalar onların faksimilinde de bazı düzeltmeler yapılmasının gerekli olduğunu göstermektedir.

4. Orhon-Yenisey anıtlarının okunması ve çözümü yüz yıla yaklaşmaktadır. Bu dönem zarfında leksik, fonetik, morfolojik, kısmen de bu anıtların dilinin sentaksı üzerinde çok sayıda çalışma yayınlanmıştır, fakat günümüze kadar Orhon-Yenisey anıtlarının dilinin bütün katmanları sistematik olarak derin ve çok yönlü bir analize uğratan, anıtların dili hakkında bütünleyici monografik (monografi değil) bir çalışmaya sahip değiliz. Bununla Orhon-Yenisey anıtları ve onların dili hakkında okuyucuyu ilgilendiren bütün bilgileri bulabileceği bir çalışmayı kastediyorum.

5. Dünyanın farklı dillerinde konuşan araştırmacılar Orhon-Yenisey anıtları ve onların dilinin farklı bakış açıları üzerine pek çok makale yazdılar, yazıyorlar ve daha yazacaklardır. Çoğunlukla bu çalışmalar birbirini tekrarlamaktadır. Güçleri dağıtmamak, düzenlemek için iyi bir organ kurulmalı. Kısaca, anıtların dili üzerinde yapılan ilmi araştırma çalışmalarının koordinasyonu için bir koordinasyon komitesi oluşturulmalıdır. Anıtlar üzerine yapılan araştırmaların koordinasyonundan başka komite bütün Türk dilli cumhuriyetlerin yüksek öğrenim kurumlarının filoloji fakülteleri için mükemmel bir ders kitabı (hem Orhon-Yenisey anıtları, hem de eski Uygur anıtları dili için) üzerinde de çalışma yürütülebilir. Ben bir grup yazar tarafından yazılacak ve bütün Türk dillerine çevrilecek bir ders kitabını kastedmekteyim.